

Budapesti Levéltári Mozaikok

2023/10. szám

DOI: [10.56045/BLM.2023.10](https://doi.org/10.56045/BLM.2023.10)

ISSN: 2939-6921

URL: <https://leveltarimozaikok.bparchiv.hu/2023/10/19/leveltari-mozaikok-86/>

HARASZTI VIKTOR

**Egy megvalósulatlan álom:
A fővárosi levéltár elhelyezése 1945 után
Az Úri u. 64-66. sz. épület levéltári célú újjáépítési
tervei**

A Fővárosi Levéltár iratanyagát a II. világháború végén a Bazilika altemplomába menekítették a Városháza Légtalmi Letétgyűjtemény részeként, ahol károsodás nélkül vészelte át a viláégést. Az altemplom ugyan alkalmatlan volt iratanyag hosszabb távú tárolására, de a főváros a világháború utáni időkben nem a levéltári anyag méltó elhelyezését tartotta az elsők közt megoldandó problémának, a levéltár mindenkori vezetői hiába sürgették a kérdés rendezését. 1949-ben a főváros tervei között szerepelt az egykori birodalmi német nagykövetség Úri u. 64-66. sz. alatti épületének megvásárlása levéltári célokra, az ezzel kapcsolatos átalakítási, újjáépítési tervek is elkészültek. A forráshiány és/vagy a levéltárak tervezett állami kézbe vétele elsodorta az elképzelést, a fővárosi levéltár még évtizedekig kénytelen volt használni a Bazilika pincéit. A várbeli épület átalakítási tervei a levéltártörténet részét képezik.

Kulcsszavak: levéltár, Bazilika, letétgyűjtemény, iratraktár, Úri utca, német nagykövetség

Budapest székesfőváros értékes levéltári, tervtári és irattári anyagának és muzeális műkincseinek, képtárának megóvására az akkoriban már várható légitámadások miatt 1944. február 11-én a 14.157/1943.-I. polgármesteri rendelettel¹ a Szent István Bazilika altemplomában Városháza Légoltalmi Letétgyűjteményt létesítettek.² A főváros gyakorolta a fővárosi plébániák kegyúri jogait, így a Bazilika pincéinek igénybevétele jogszerű volt, s mint később beigazolódott, bölcs döntésnek bizonyult, mivel az ide betárolt javak, köztük a levéltári anyag, a világháborút átvészelték.³ A levéltári iratok átszállítása óriási erőfeszítést igényelt, az idő is sürgetett, az első légitámadás 1944. április 3-án érte a fővárost.⁴ A levéltári alkalmazottak rendszeresen a hivatali időn túl, a délutáni és esti órákban is végezték az iratok biztonságba helyezésével kapcsolatos feladatokat.⁵ A levéltár személyzetét 1943/44-ben 12 tisztviselő, 5 altiszt és egy takarítónő, 1945-ben, a háború befejezése után 8 tisztviselő és négy altiszt alkotta.⁶

A főváros ostromának lezárulta után Kovács Lajos főlevéltáros⁷ 1945. március 17-én kelt levelében tájékoztatta a polgármesteri hivatalt, hogy a romeltakarító munkálatok előrehaladtával egyértelműen bizonyosságot nyert, hogy a polgármesteri hivatal épületében, a XI. óvóhelyen őrzött állami és felekezeti másodpéldányok döntő része, az 1857-es népszámlálás iratai és az egyesületi alapszabály gyűjtemény a január 1945. 18–21. közt dűlő tűzvészben mind megsemmisültek.⁸ Leégett 5 előadói szoba, 2 előszoba, a fényképező laboratórium, 3 raktárhelyiség 234 m hosszúságban. Az egykorú feljegyzés szerint a levéltár anyagának 20-25 %-a égett el.⁹

A II. világháború európai lezárása után a letétgyűjtemény elnevezését – levéltári javaslatra – a 16.691/1945-I. sz. polgármesteri rendelettel „Városháza letétgyűjtemény”-re változtatták,¹⁰ s mivel a levéltári iratok tárolása a városházai épület romossága miatt másutt nem volt megoldható, a gyűjteményt a levéltár külszolgálataként tovább működtették. A levéltári anyag felügyeletét Rokken Ferenc¹¹ levéltáros látta el. A levéltár hivatali helyiségei a városházán a középszárny első emelet 155–172. sz. szobáiban nyertek elhelyezést.

¹ *Fővárosi Közlöny*, 1944. február 11., 132–133. p.

² Budapest Főváros Levéltárában ma is található olyan iratsorozat, mely nevében is őrzi a gyűjtemény emlékét: BFL IV.1420.k. Légoltalmi letétgyűjtemény: fontosabb polgármesteri rendeletek és határozatok másodpéldányai 1942–1946., 2,46 ífm.

³ A letétgyűjtemény kialakításáról és levéltári használatba vételéről részletesen ld.: Csík 1988. 352. p. és 17. jegyzet.

⁴ Budapest bombázása a II. világháborúban <https://ujkor.hu/content/budapest-bombazasa-ii-vilagaboruban> (utolsó letöltés: 2023. október 19.)

⁵ *Fővárosi Közlöny*, 1944. október 6., 9. p.

⁶ BFL VIII.3801.a. Budapest Polgármesteréhez címzett levél. Dátum és aláírás nélkül. 278/1945. Föv. Lt. sz.

⁷ Kovács Lajos <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/k-760F2/kovacs-lajos-76674/> (utolsó letöltés: 2023. október 19.)

⁸ BFL VIII.3801.a. Kovács Lajos levele a polgármesterhez, 40/1945. Föv. Lt. sz.

⁹ BFL VIII.3801.a. Budapest Polgármesteréhez címzett levél. Dátum és aláírás nélkül. 278/1945. Föv. Lt. sz.

¹⁰ BFL VIII.3801.a. 16.691/1945. I. polgármesteri rendelet, A „Városháza Légoltalmi Letétgyűjteménye” további fenntartása és elnevezésének megváltoztatása. 645/1945. Föv. Lt. sz.

¹¹ Rokken Ferenc 1937-től segédlevéltárnokként, 1938-tól allelvéltárnokként szolgált a Fővárosi Levéltárban, 1946-ban – mint politikailag megbízhatatlant – elbocsátották, vállalati jogtanácsosként helyezkedett el, 1967-ben hunyt el. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/469413#> (utolsó letöltés: 2023. október 19.)

1. kép. A városháza Károly körút felé eső frontja és a keresztszárny 1945-ben teljesen kiégett, vele együtt pusztultak a levéltári és irattári iratok. (Fotó: Fortepan / Fortepan)

A polgármesteri hivatal felhívására Kovács Lajos 1945. június 13-án közölte, hogy a harci cselekmények alatt a levéltár – levélben meg nem nevezett – tisztségviselője rendszeresen bejárt a Bazilika altemplomába s onnan anyagok elszállítását nem észlelte. A polgármesteri hivatal részéről az ostrom idejére Rajcsányi László és családja életvitelszerűen az altemplomba

költözött, mely időszak történéseit később visszaemlékezésében megörökítette.¹² A légoltalmi gyűjtemény védelmét állandóan kirendelt hivatásos tűzoltók látták el, tűzkár szerencsére az iratanyagot nem érte.¹³ Az ostrom alatt a Bazilika ugyan szenvedett károsodásokat, de hatalmas tömege a tűzérési és aknatűznek ellenállt, csak kupolái sérültek komolyabban, bombatalálat nem érte.¹⁴ A Bazilika altemplomában őrzött iratanyag teljes körűen megmenekült és a Magyar Nemzeti Bank sziklapincéjében őrzött,¹⁵ majd a nyilasok által elhurcolt öt lánányi különösen értékes iratanyag is visszakerült a levéltárba.

A háború után a városháza helyreállítása általában is jelentős gondot okozott, ami a levéltárat súlyosan érintette. 1946 decemberében Kovács Lajos főlevéltáros levelében a helyreállítás hiányára panaszkodott, neki magának harmadmagával kellett egy helyiségben a hivatali teendőket intéznie.¹⁶ A bazilikai letétgyűjteményben lévő levéltári iratok más helyen történő elhelyezéséről csak álmodni lehetett.¹⁷ A főlevéltáros minden adandó alkalommal nyomatékosan felhívta a figyelmet a Bazilika pincéjében fennálló rossz viszonyokra, főképp a vizesedés, nedvesség okozta penészesedés veszélyére, ami az ott dolgozók egészségét is veszélyeztette. A Polgármesteri Hivatal 1947 elején el is határozta a levéltár visszaköltöztetését. Az újjáépítési munkák meg is kezdődtek, a keresztszárnyak teherbíró képességének megerősítése is megtörtént, de a kivitelezés során a raktárnak kijelölt helyiségekben mégis a polgármesteri hivatal részére alakítottak ki hivatali munkaszobákat. A főlevéltáros leveleiben hivatkozott a levéltárról szóló [1947. évi XXI. tc.](#) rendelkezéseire is, mely a levéltárak gyűjtőterületi feladatait jelentősen megnövelte, idézte a törvény 20. § (3) bekezdését, miszerint: „a Levéltár számára a törvényhatóság köteles megfelelő elhelyezésről gondoskodni.”¹⁸ Mint azóta is oly sokszor, a levéltár elhelyezésével kapcsolatos jogszabályi előírások ellenére változás nem történt.

1948. november 6-án már az új vezető, Hajdu Henrik főlevéltárnok¹⁹ – aki MDP tagként és elkötelezett kommunistaként került a politikai okból leváltott Kovács Lajos helyett a posztra²⁰ – sürgette a megoldást. A városházi elhelyezést ő sem tartotta megfelelőnek s egy levéltári célú külön épület megszerzését javasolta.²¹ November 11-én újabb levél ment a polgármesterhez, ezúttal a levéltárosi és a főlevéltárosi szobák helyreállítása érdekében, ami

¹² Rajcsányi 1988. 359–361. p.

¹³ BFL VIII.3801.a. Kovács Lajos 1945. június 13-án kelt levele a polgármesterhez, 359/1945. Föv. Lt. sz.

¹⁴ Gerő 1946. 158. p.

¹⁵ „A levéltár őrzetében lévő legrégibb, mintegy 2 m³-nyi anyagot a főváros még 1943 májusában Veszprémbe szállította, s a Nemzeti Bank ottani sziklapincéjében helyezte el.” „A Veszprémbe szállított legrégibb anyagot 1945. január végén a nyilaskormány Ausztriába, Spital am Pyhrnbe vitette. A megszálló hatóságok jóvoltából azonban ez az anyag 1946. szeptember folyamán épen és hiánytalanul visszakerült Budapestre, s október 1-én a levéltár át is vette.” Fügedi Erik írása a háborús károkról a Századok hírek rovatában. Századok 79–80. évf., 1945–1946. 314–315. p.

¹⁶ BFL VIII.3801.a. Kovács Lajos levele a polgármesterhez, 1946. december 17., 1473/1946. Föv. Lt. sz.

¹⁷ 1946 végén a levéltári iratokon kívül az árvaszék és a számvevőség irattára, a mérnöki ügyosztályok tervtára és a városfelmérési tervtár is a Bazilika pincéjében volt, ahová 1945-től 1946 októberéig 2800 alkalommal kellett az irattárosoknak/levéltárosoknak kérés teljesítése céljából kiszállni. Fővárosi Közlöny 1946. október 8. 43. sz., Melléklet 3.

¹⁸ BFL VIII.3801.a., Bánrévy György a főlevéltáros nevében írt levele a polgármesterhez, 1948. október 4., 700/1948. Föv. Lt.sz.

¹⁹ Hajdu Henrik (1890–1969). Magyar Életrajzi Lexikon III. 1981, 281–282. p.

²⁰ Bővebben a történéseket ld. Haraszti 2021.

²¹ BFL VIII.3801.a., Hajdu Henrik levele a polgármesterhez, 1948. november 6., 767/1948. Föv. Lt. sz.

akkorra még mindig csak részlegesen történt meg.²² (Az ostrom alatt megsérült hivatali helyiségek renoválása csak 1949 januárjában lett teljes!²³)

A főlevéltárnoknak a levéltár elhelyezésének kérdése iránt némi érdeklődést sikerült felkeltenie, hiszen egy általa fogalmazott levelet a polgármester 1949 áprilisában továbbított a belügyminiszter felé. „*A pince természetszerűen nedves levegője és a kipusztíthatatlan egérhad a Levéltár anyagának épségét komolyan veszélyezteti. Nem is említve a népi demokráciában lehetetlen, az ott dolgozók egészségére rendkívül káros munkahelyet*” – írta benne Hajdu Henrik. A levélben felhívta a figyelmet az 1947. évi levéltári törvényből eredő többlet iratátvételi kötelezettségekre, külön kiemelve a munkásmozgalmi iratok veszélyeztetettségét. A városházát továbbra sem tartotta alkalmasnak levéltári célra, s mivel a város nem rendelkezett más épülettel, egy fennmaradt levéltervezet tanúsága szerint a belügyminisztertől a Kecskeméti u. 12. sz. alatti épület átadását kérték, melyet a Belvároshoz és a tudományos intézetekhez való közelségével indokoltak. Az épület helyreállítását a főváros annak átadása fejében vállalta.²⁴ A levélre kapott válasz (ha volt olyan) nem ismeretes, de pozitív bizonytalansággal nem lehetett, mivel az épület levéltári funkciót nem kapott.

Hajdu Henrik egy májusi levelében ismét a polgármester közreműködését kérte, miután a levéltártól – bővítés helyett – két helyiséget a városházán elvettek, egy másik ügyosztálynak adva azt. Hivatkozva a levéltár jogszabályban előírt feladataira, a városháza más helyiségeit kérte használatba adni.²⁵ A levéltári iratok közt erre a levélre sem található válasz. Annyi bizonyos, hogy a levéltári iratokat 1949-ben a Bazilika altemplomában 22, impregnált faanyagból készített állványon tárolták, a teljes altemplom (a sekrestye és a kazánház kivételével), mintegy 4000 m² igénybevételével.²⁶ A levéltári anyagot a mindenkori károsodás veszélyét vállalva kutatásra a polgármesteri hivatal épületébe kellett átszállítani, majd vissza, „*háton, kis kocsin és teherautón.*”²⁷

A sok sürgető levélnek köszönhetően valami mégis megindult, hisz az egykorú források tanúsága szerint 1949. július 19-én a Vári Építési Kirendeltség²⁸ költségbecslést és terveket készített – Baraczkza István és Horvát Gyula levéltárosok közreműködésével – az Úri u. 64–66. sz. épület levéltári célra történő átalakításáról.²⁹ A terveket Meczner Lajos³⁰ és Horler Miklós³¹ készítették, akik a Várnegyed több épületének helyreállításában is részt vállaltak.

Az Úri utcai épület sorsa kalandos, mai helyén a középkorban két önálló épület emelkedett, amelyek romos maradványait a 18. század elején a skót bencések építették újjá. A jelenleg is álló épület bérháznak épült 1884-ben, 1938 és 1945 között itt működött a

²² BFL VIII.3801.a., Hajdu Henrik levele a polgármesterhez, 1948. november 11., 777/1948. Föv. Lt. sz.

²³ BFL VIII.3801.a., A Székesfővárosi Levéltár munkája 1949. febr. 1. – febr. 28-ig., 127/1949. Föv. Lt. sz.

²⁴ BFL VIII.3801.a., A főváros polgármesterének levele a belügyminiszterhez, 1949. április 22., 199/1949. Föv. Lt. sz.

²⁵ BFL VIII.3801.a., Millok Éva főlevéltáros helyettes levele a polgármesterhez, 1949. május 23., 239/1949. Föv. Lt. sz.

²⁶ BFL VIII.3801.a., Millok Éva főlevéltáros-helyettes levele a polgármesteri hivatalhoz, 1949. június 8., 149/1949. Föv. Lt. sz.

²⁷ BFL VIII.3801.a., Hajdu Henrik főlevéltáros levele Mérei Gyulához, a levéltárak országos felügyelőjéhez, 1950. március 30., 135/1950. Föv. Lt. sz.

²⁸ A Fővárosi Építéstervező Vállalat Műemléki Szakosztálya Vári Építési Kirendeltsége.

²⁹ BFL VIII.3801.a., 27. tétel. Költségbecslés, 1949. július 19.

³⁰ Meczner Lajos (1890–1962), Ybl-díjas építész, 1946-tól a Vári Építési Kirendeltség vezetője. *Magyar Életrajzi Lexikon III.* 1981, 514–515. p.

³¹ Horler Miklós (1923–2010), építész, egyetemi tanár. <https://epiteszforum.hu/elhunyt-horler-miklos> (utolsó letöltés: 2023. október 19.)

birodalmi német nagykövetség. Kapualját a 14. századból származó gótikus ülőfülkesor díszíti, a Tóth Árpád sétányra néző épületszárnyban pedig középkori árkádsor pillérei maradtak fenn.³²

A telekkönyvi adatok³³ szerint az épületet 1936-ban vétel jogcímén a Német Birodalmi Kincstár szerezte meg, majd az átalakítás után itt nyílt meg a német nagykövetség. 1947. február 8-án a tulajdonjog a Szovjetunió javára bekebelezett, majd 1950. május 2-án államközi megállapodás alapján a magyar állam tulajdonába ment át. 1957-től a Fővárosi Mélyépítési Tervező Vállalat gyakorolta az épület kezelői jogait, később a vállalat megszűntével 1992-től az Állami Vagyongynökség birtokolta, majd kormányrendelettel³⁴ a Német Szövetségi Köztársaság tulajdonába került, s ma újra német követségi épületként működik.

A bencések 1884-ben épített bérházának tervei és az épület Német Birodalmi Követséggé átalakításának 1936-os tervrajzai, valamint a FŐMTERV székházzá történt 1962-es átalakítási tervek a Hungaricana portálon hozzáférhetőek.³⁵ A levéltár elhelyezés-története szempontjából fontos, 1949-ben készült tervrajzokat azonban nem Budapest Főváros Levéltárára Tervtárában, hanem a már említett költségbeccsléssel együtt a levéltár levéltárának iratai közt lelhetjük fel.³⁶

A költségbeccslés első mondata a 6692. hrsz.-ú, természetben az Úri u. 64–66. sz. alatti épületet a székesfőváros tulajdonában állónak mondta ki, a telekkönyvi bejegyzések alapján alaptalanul. Feltehetően a tulajdonjog megszerzésének elmaradása lehetett az egyik ok, ami miatt nem valósult meg az épület levéltári célú adaptációs elképzelése, de a tervezés levéltár-történeti adalékként mégsem érdektelen. A tervek szerint az Úri utcai épületben 2650 m² raktári kapacitás került volna kialakításra, ami a 3,8 m-es belmagasságot is figyelembe véve a levéltár akkori iratállományának biztonságos elhelyezéséül szolgálhatott volna. A raktárakat alapvetően az épület első, második és harmadik szintjén tervezték elhelyezni, 304 m² irodaterület kialakításával és egy 88 m²-es étkezővel, 82 m²-es altiszti lakással, altiszti szobával, fűtőházzal és fűtőanyag raktárral. A tervezett hasznos alapterület 3.221 m² volt, az összköltség 1.956.660 Ft-ot tett ki. Ez az akkoriban jelentős összeg az egyes szintek helyreállítási költségét tartalmazta, a földemmerősítés, a központifűtés és vízvezetékszerelés költségét, valamint a külső homlokzat helyreállítását, de nem tartalmazta a berendezést (raktári állványok, irodai bútorzat).

Az épület terhelhetőséget 700 kg/m²-ben határozták meg, melyet az épület gerendaközeinek megfeleztésével tették volna alkalmassá. A III. emeletet – városképi okból – a belső udvar felé irányozták felépíteni és csak raktári célt szolgált volna. (Ld. keresztmetszet.) A levéltárosok kérésére hézagmentes padlóburkolatot terveztek, a falakat fehér, esetenként színes festéssel, a raktárajtókat vaslemezről tervezték. Egyéb tűzvédelmi intézkedések a tervekől nem derülnek ki.

A várbeli elhelyezés az Országos Levéltár és a Hadtörténeti Levéltár közelsége miatt mind a kutatók, mind az ügyfelek részére optimális helyszín lehetett volna, mivel akkoriban főképp tömegközlekedéssel, illetve gyalogosan közelítették meg úti céljukat a fővárosiak és az

³² <https://budavar.abtk.hu/hu/utcak-terek-epuletek/uri-utca/uri-utca-64-66.html> Az ismertetőt írta Végh András. (utolsó letöltés: 2023. október 3.)

³³ BFL XV.37.a. Budai telekkönyvi betétek, 6692. hrsz. és XV.37.e. Budapesti ingatlanok tulajdoni lapjai I. kerület, 6692. hrsz.

³⁴ A Kormány 76/1993. (V. 12.) Korm.rendelete a Német Szövetségi Köztársaság követségi ingatlanának tulajdonjogáról. *Magyar Közlöny* 1993. május 12., 60. sz. 3322.

³⁵ Skót Apátság bérházának átalakítása, [BFL XV.17.d.329 6692](#), 1–7. f.

³⁶ BFL VIII.3801.a. 27. tétel. 1949. július 19-én kelt költségbeccslés és átalakítási vázlat-tervek, 5 db, szintenkénti alaprajz, valamint egy keresztmetszet az épületről.

oda látogatók. Az épület 1949-ben igen romos állapotban leledzett, a költségbecslésben írtak szerint „úgyszólván járhatatlan volt”. Az Úri utca 64–66. sz. házról nem sikerült korabeli fotót találnom, de az utca más részéről készített fénykép jól szemlélteti, milyen állapotban érte meg a Vár a világháború végét:

2. kép. Az Úri utca romos házsora a Szentháromság utca – Nőegylet utca közötti szakaszon 1945-ben. (Fotó: Fortepan / Erky-Nagy Tibor)

4. kép. A gótikus ülőkülkék mai, helyreállított állapotukban.
(Fotó: Budapest100/Dragon Tamás)

A kutatók kényelmét ruhatár és mosdó szolgálta volna. A tervrajz alapján valószínűsíthető, hogy a másik, 47 m² alapterületű kutatótermet az iratok előkészítésére is tervezték, illetve idővel, ha a sarokszobában lévő kutatóterem szűknek bizonyul, bővítési lehetőségként szolgálhatott volna. (A terveken sárgával a bontandó, megszüntetendő falakat, piros színnel az újonnan építendőket jelölték.)

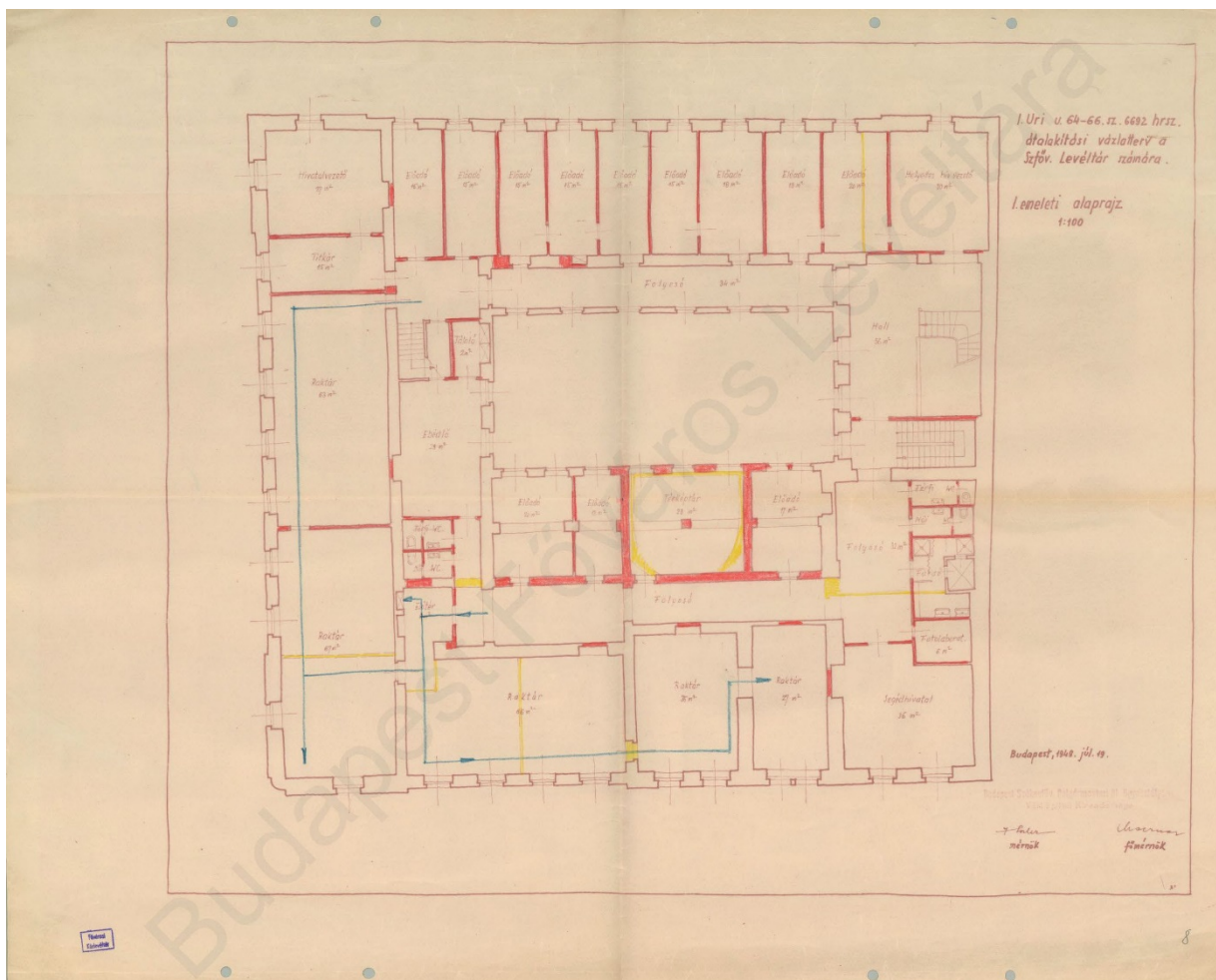
A kutatóterembe egy (feltehetően előkészítő-átmeneti raktárként funkcionáló) iratrendezőn kerülhettek volna be az iratok. Az iratok beszállítását is a főkapun át, az altiszti lakás melletti kapus szobán keresztül bonyolították volna. Az épületben lift nem volt korábban sem, nem is tervezték beépíteni, így az iratokat vélhetően a rajzon a raktárban látható, illetve, az iratrendező melletti lépcsőn szállították volna fel s le.

A korábbi terveken látható lépcsőházat (ami már az apátsági bérháznál is fennállt) – feltehetően sérülés miatt – nem kívánták helyreállítani, a földszinten a kapus szobát, az első emeleten a tervtár elhelyezését tervezték azon a területen. A ruhatár és a kapus szobája megegyezett a német követség idején használt funkcióval, az alaprajzok más egyezést nem mutatnak, míg a FŐMTERV 1960-as évekbeli átalakítása során az épület belsejében új lépcsőket alakítottak ki.

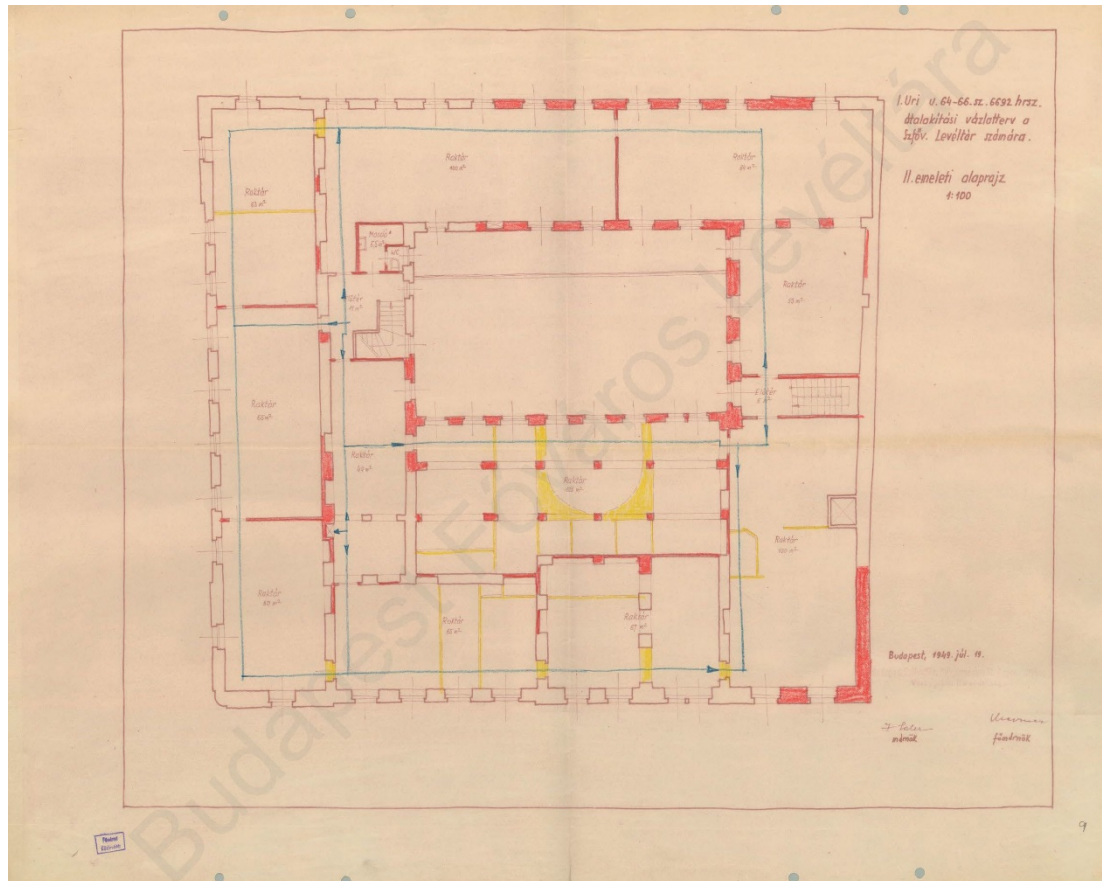
A tervek szerint az első szintre került volna 9 db, egyenként 15-20 m²-es előadói (levéltári szakalkalmazotti) szoba, mindegyik a sétányra, a Vérmezőre néző délnyugat fekvésű ablakkal, a levéltári munkatársak részére pazar kilátást biztosítva. Az épület egyik sarkán került volna kialakításra a hivatal vezetőjének szobája, míg a másik sarokszobában a helyettesé. Az ebédlőt a konyha fölött akarták elhelyezni, emellett az első szinten még három előadó (tárgyaló) helyiséget, a kezelőirodát tervezték. A fennmaradó területeken iratraktárakat képzeltek el, az

épület II. emeletén és az újonnan kialakított III. tetőtéri szinten pedig kizárólag iratraktárakat terveztek, minden szinten egy-egy mosdóhelyiséggel.

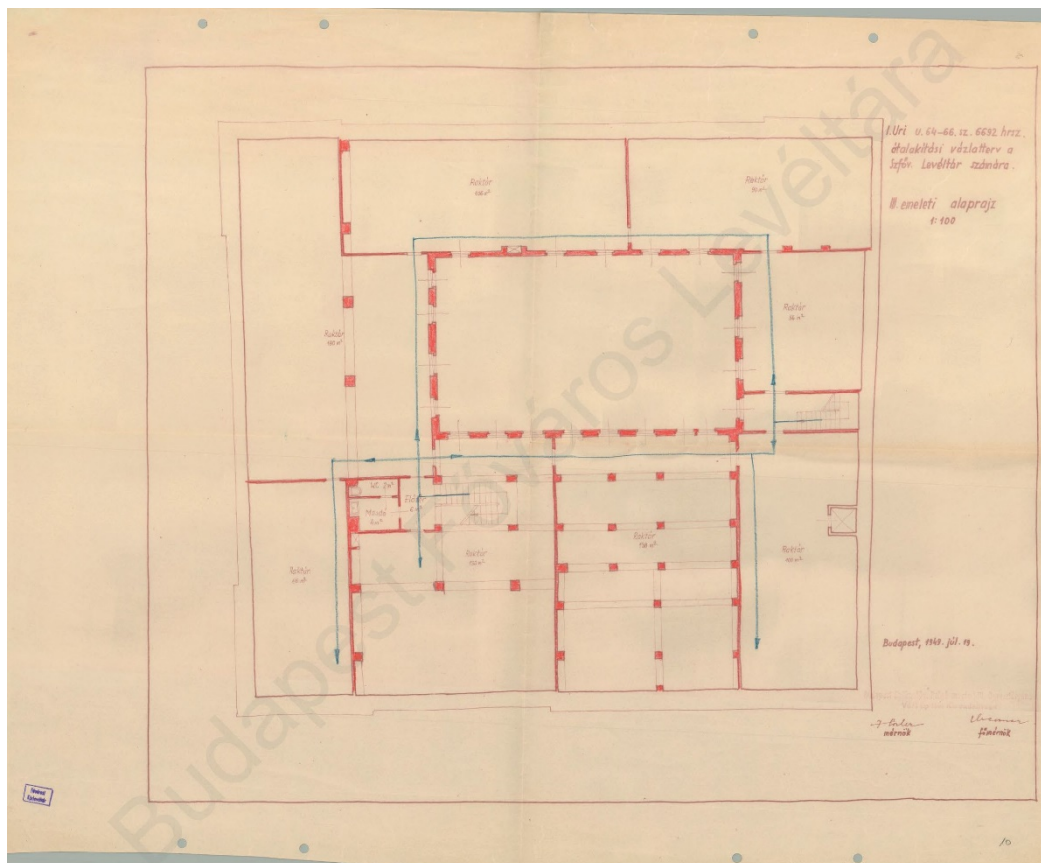
Az épület pinceszintjére is raktárakat terveztek, a várbeli elhelyezés miatt feltehetően nem kellett számolni számottevő vízesedéssel. A raktárakkal ellentétes szárnyra került volna az épület fűtését biztosító kazánház. A kazánházzal szomszédos helyiségekbe nem lettek volna iratraktárak .

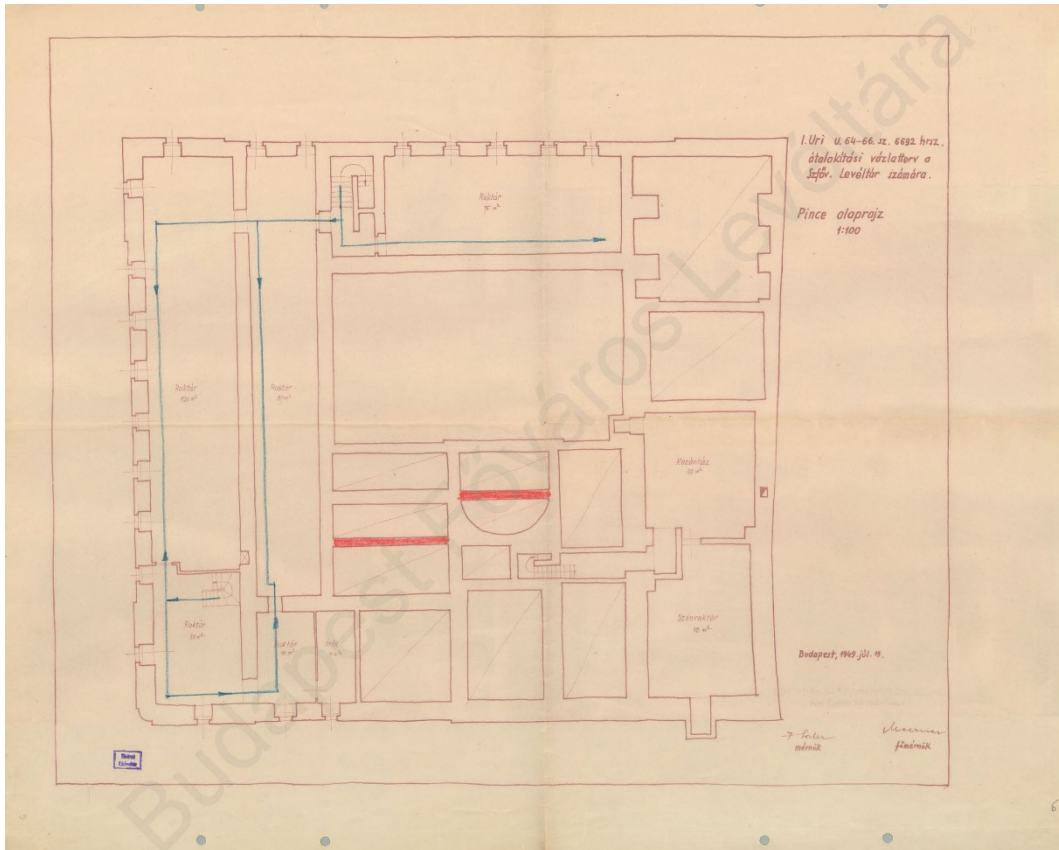
5. kép. Az épület első szintjének tervrajza. (BFL VIII.3801.a. 27. tétel)

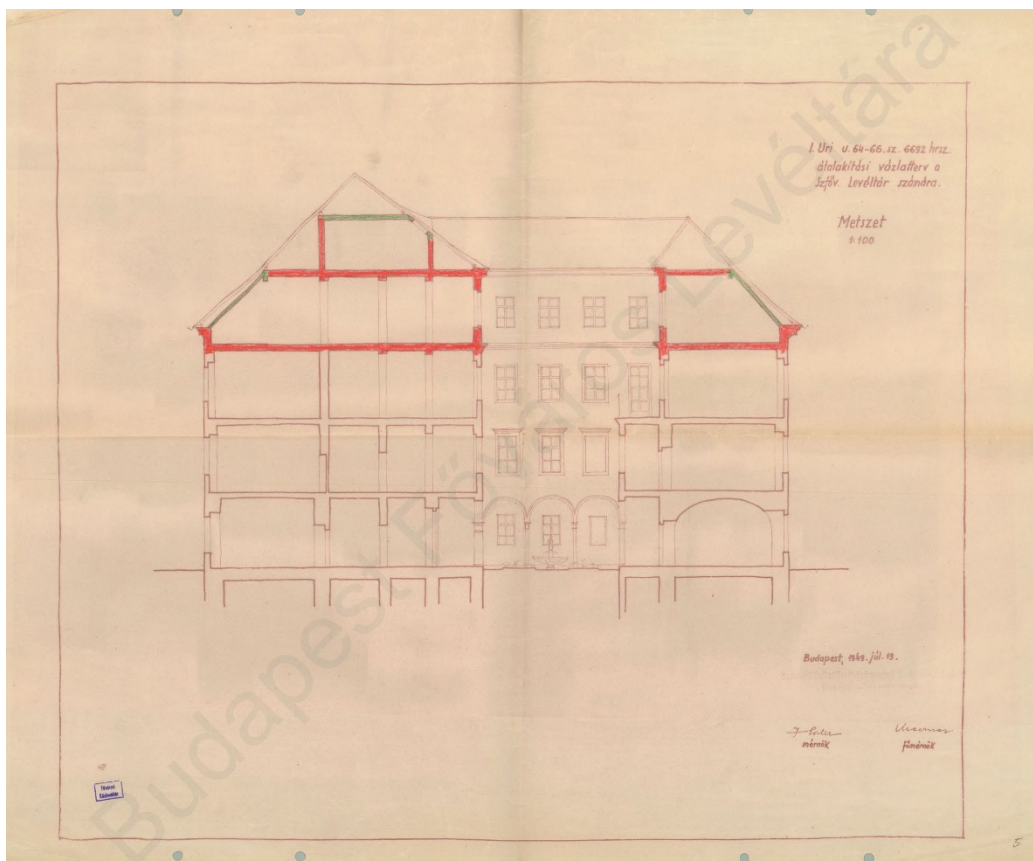
6. kép. Az épület tervezett második szintje. (BFL VIII.3801.a. 27. tétel)

7. kép. A tervezett III. szint. (BFL VIII.3801.a. 27. tétel)

8. kép. Az épület pinceszintje. (BFL VIII.3801.a. 27. tétel)

9. kép. Az épület metszet rajza. (BFL VIII.3801.a. 27. tétel)

A tervek feltehetően rohammunkában készültek, de alapvetően jó kialakítású levéltári épület adaptációt eredményeztek. Az állományvédelem akkor még nem volt olyan szinten, hogy saját tervezett helyisége lehetett volna, de ez valamely helyiség átalakításával könnyen korrigálható lett volna. A lift hiánya fájó, de a korban nem szokatlan. A költségbecslésen és a fennmaradt terveken kívül mást nem sikerült kiderítenem erről az elképzelésről, érdekes módon a levéltár 1949. évi iktatókönyvében nincs nyoma az épület átalakítási tervek iktatásának, illetve bármilyen hivatalhoz történő hivatalos megküldésének sem.

Mint említettem, az épület ekkor még szovjet tulajdonban volt, talán romos állapota miatt is felmerült egy ingatlancsere lehetősége, ami a főváros tulajdonába juttatta volna az Úri u. 64–66. sz. alatti ingatlant. A Főváros XI. ügyosztályának iktatókönyvi bejegyzései alapján annyi rekonstruálható, hogy az Úri utcai ingatlan vételére a főváros ajánlatot tett 1949 júliusában,³⁷ egy másik bejegyzésből az is kiderül, hogy a romos ingatlanért a főváros 75.000 Ft-ot ajánlott fel.³⁸ Az ügy intézésével kapcsolatos irat nem maradt fenn (esetleg lappang), helyén a levéltári anyagban egy térítvény található,³⁹ ezt valamikor kiemelték a helyéről, de vissza nem tették. Az ügylet elmaradásának egyik oka feltehetően az ingatlan levéltári célú kialakításához szükséges forrás hiánya lehetett, de alighanem a főváros döntését erősen befolyásolta az a tény, hogy a törvényhatósági levéltárak államosítása 1949 második felében előkészítés alatt állt, így a vétel és az ingatlan helyreállítása már nem szolgálta a főváros érdekét.

Hajdu Henrik főlevéltáros 1950 januárjában írt levelében utal a tárgyban eredménytelenül írt sürgetésekre: „*A pince nyirkosságát a régi papíros anyag beszívja ezért a nedvességgel telt régi tervek, térképek, sőt a fogalmazványok papírjai is szétmállanak.*” Ismételten felhívta a figyelmet arra, hogy a munkásmozgalom történetének kutatása szinte ellehetetlenül, egy munkatársa már meg is betegedett az egészségre veszélyes körülmények közt, „*a naptalan, levegőtlen, sőt a kellő világitást is nélkülöző altemplomban csak munkatársaim hősiessége biztosítja a folyamatos munkát. De úgy érzem, ilyen hősiességet senki sem fogadhat el.*” A főlevéltáros hivatalvezetői kötelessége és emberi lelkiismerete sürgetésére „nagyon nyomatékosan” kérte a polgármestert a helyzet mielőbbi megoldására.⁴⁰

A méltó elhelyezés érdekében a főlevéltáros levélben fordult a Közületeket Elhelyező Bizottsághoz⁴¹ is, mintegy 6000 folyóméternyi raktártér és munkaszobák, kutatóterem elhelyezését biztosító épület megszerzése érdekében.⁴² A Bizottság válasza nem ismert, de itt is bizonyosak lehetünk afelől, hogy eredményt nem hozott. Mérei Gyulát, a levéltárak országos felügyelőjét is tájékoztatták a kialakult helyzetről.⁴³ Időközben, 1949. november 21-én a Közületeket Elhelyező Bizottság az Úri utca 54–56. sz. ingatlant kiutalta a Levéltárak Országos

³⁷ BFL IV.1409.c. XI. Ügyosztály, Iktatókönyv 1949., 61/1572/1949. sz. iktatókönyvi bejegyzés,

³⁸ BFL IV.1409.c. XI. Ügyosztály, Iktatókönyv 1949., Iktatókönyv 1949., 61/2053/1949. sz. iktatókönyvi bejegyzés

³⁹ BFL IV.1409.c. XI. Ügyosztály, Iktatókönyv 1949., Iktatókönyv 1949., 61/1572/1949. sz. iktatókönyvi bejegyzés

⁴⁰ BFL VIII.3801.a. Hajdu Henrik levele a polgármesterhez 1950. január 19-én, 34/1950. Föv. Lt. sz.

⁴¹ A bizottságot a közületi szervek elhelyezése tárgyában hozott 890/1949. (I. 29.) Korm. rendelettel hozták létre 1949. január 28-án.

⁴² BFL VIII.3801.a. Hajdu Henrik levele a Közületeket Elhelyező Bizottság vezetőjéhez, 1950. január 23., 36/1950. Föv. Lt. sz.

⁴³ BFL VIII.3801.a., Hajdu Henrik levele Mérei Gyulához, a Levéltárak Országos Felügyelőjéhez, 1950. március 30., 135/1950. Föv. Lt. sz.

Felügyelője (később Levéltárak Országos Központja) részére,⁴⁴ ami szintén a központosítási törekvéseket vetítette elő.

Hajdu Henrik az új rendszer híveként került a levéltár élére, megnyilatkozásaiból kiderül, hogy teljes egészében egyetértett az MDP irányvonalával, de annyi bizonyos, hogy a levéltár elhelyezésének megoldása érdekében a tőle telhetőt megtette. A levéltárakról szóló, 1950. július 30-án hatályba lépett [1950. évi 29. tvr.](#) alapján állami kerületi levéltári hálózat jött volna létre és a megyei, községi és városi levéltárak megszűntek. Bár az állami levéltári hálózat végül lekerült a napirendről, a törvényhatósági levéltárak mégis központosított, állami irányítás alá kerültek. A levéltárakat a Levéltárak Országos Központja felügyelte és irányította a továbbiakban, így a Fővárosi Levéltár elhelyezésének kérdése is állami, pontosabban megoldatlan állami feladattá vált.

A levéltár iratanyagának végleges tárolására történtek kísérletek a későbbiekben is, de előrelépést csupán a gyarapodások egy részének elhelyezésében tudtak felmutatni, a végleges megoldásra 2004-ig váratott magára.⁴⁵ 1951-ben a Fővárosi Közlevéltár 8.178 iratfolyóméternyi iratanyagot őrzött, legnagyobb részt a Bazilika altemplomában és összesen 250 ifm. üres polccal rendelkezett.⁴⁶ Az altemplomi levéltári tárolás kiváltásának sikertelenségén okulva, a levéltár vezetése kényszerűségből a raktár fenntartása mellett döntött: 1954-ben az altemplomban kialakítottak négy munkaszobát és bővítették a raktárberendezést. Egy 1959-ben végzett KÖJÁL (Közegészségügyi és Járványügyi Állomás)-vizsgálat a raktárat minden szempontból alkalmatlannak találta, azaz most már papíron is rögzítésre került, hogy az altemplom sem a munkavégzésre, sem az irattárolásra nem alkalmas.⁴⁷ Ennek ellenére a Bazilika altemploma levéltári raktározás célra történő felhasználása teljes mértékben csupán 1989-ben (!) szűnt meg.

2022-ben a Budapest100 keretében az érdeklődők betekintheztek az egykor levéltáráépületnek elgondolt házba és láthatták azt mai, felújított állapotában.⁴⁸ A levéltár elhelyezési elképzelése jó volt, ha hosszabb távon nem is biztosította volna a levéltár gyarapodását, de kidolgozásakor alapvetően egy városi levéltár szükségletei lebegtek a tervezők szemei előtt és levéltári anyag altemplomi tárolásánál jelentősen jobb körülményeket teremthettek volna.

⁴⁴ MNL OL XIX.I.17., 6/1950. LOF sz.

⁴⁵ <https://epiteszforum.hu/budapest-fovaros-leveltaranak-uj-epulete-a-xiii-keruletben-teve-utca-3-5> (utolsó letöltés: 2023. október 19.)

⁴⁶ BFL VIII.3801.a. Hajdu Henrik levéltárvezető 1951. március 22-én kelt levele a LOK-hoz. 140/1951. Lvt. sz.

⁴⁷ Horváth J., 1996. 123. p.

⁴⁸ <https://budapest100.hu/house/uri-utca-64-66/> (utolsó letöltés: 2023. október 19.)

10. kép. Az épület 1961-ben, mint FŐMTERV székház. (Fotó: Fortepan / FŐMTERV)

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

- IV.1409.c. Budapest Székesfőváros Polgármesterének iratai, Polgármesteri
Ügyosztályok Központi Irattára
- VIII.3801.a Budapest Főváros Levéltára iratai, Iktatott iratok
- XV.17.d.329 Építési ügyosztályok tervtára
- XV.37.a. Budai telekkönyvi betétek
- XV.37.e. Budapesti ingatlanok tulajdoni lapjai

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

- XIX.I.17 Levéltárak Országos Felügyelőjének iratai

Nyomtatott források

- Fővárosi Közlöny* 1944, 1946
- Magyar Közlöny* 1993.

Felhasznált irodalom

- Csík 1988. Csík Gergely: Kovács Lajos életéről és levéltári működéséről (1900–1970). *Budapest Főváros Levéltára Közleményei* '88. Budapest, 1988. 349–357. p.
- Gerő 1946. Gerő László: *Budapest templomai az ostrom után*. Budapest. 2. évf., 1946.
- Haraszti 2021. Haraszti Viktor: 50 éve hunyt el Kovács Lajos, Budapest Főváros Levéltára egykori főlevéltárosa. *Budapesti Levéltári Mozaikok*, 2021/18. (rég. sorozat 45. sz.) DOI: [10.56045/BLM.2021.18](https://doi.org/10.56045/BLM.2021.18)
- Horváth J. 1996. Horváth J. András: *Budapest Főváros Levéltárának története – Levéltár ismertető I*. Budapest, 1996.
- Magyar Életrajzi Lexikon III.* *Magyar Életrajzi Lexikon. Harmadik, kiegészítő kötet A–Z.* Főszerk.: Kenyeres Ágnes. Budapest, 1981.
- Rajcsányi 1988. Rajcsányi László: Háborús élményeim a Fővárosi Levéltárban. *Budapest Főváros Levéltára Közleményei* '88. Budapest, 1988. 359–361. p.

Impresszum

Budapesti Levéltári Mozaikok

A kiadó neve: Budapest Főváros Levéltára
A kiadó székhelye: 1139 Budapest, Teve u. 3-5.
Felelős kiadó: Dr. Kenyeres István főigazgató

Főszerkesztő: Dr. Simon Katalin
Szerkesztőség: Fazekasné Dr. Toma Katalin, Dr. Fehér Csaba, Dr. Garami Erika, Dr. Ternovác Bálint, Dr. V. László Zsófia, Tóth Gergely (technika- és honlapfelelős)

A szerkesztőség elérhetősége: 1139 Budapest, Teve utca 3-5.; 1554 Budapest, Pf. 41.
e-mail: mozaikok@bparchiv.hu